

Transferrer non semper necesse est

Anthony Pym

Translation by Anikó Sohar. We are not sure whether this was ever published in Hungarian.

Amelyben a szerző amellet érvel, hogy Európában túl sok a fordítás, hogy az integráció hatékonysága a le nem fordított kommunikáció mértékén múlik, és hogy egy, csakis a fordítást figyelembe vevő nézőpont komolyan elködösíti egyesített jövőnk látomását.

Néhány hónappal ezelőtt részt vettem egy fordítástudományi konferencián, ahol a hivatalos programadó szöveg a következőképpen kezdődött:

“La communauté européenne qui est en train de se construire possède cette caractéristique unique d'être multilingue et de prétendre respecter les particularismes linguistiques et culturels par l'usage de toutes les langues lors de ses débats, c'est dire que la traduction y occupe une place de choix.” (Colloque *Europe et traduction*, Artois, March 1996)

Ha szabad lefordítanom (s nem áll szándékomban törvényen kívülre helyezni e gyakorlatot):

“A jelenleg kialakulóban lévő Európai Unió egyedülálló abból a szempontból, hogy nem csupán többnyelvű, hanem azzal, hogy az összes nyelvet használja vitáiban, arra törekszik, hogy tekintetbe vegye önnön nyelvi és kulturális sajátosságait. Ez azt jelenti, hogy a fordításnak kitüntetett helye van.”

E szöveg főbb jellemvonásai megtalálhatók az Európai Parlament jóformán összes jól tolmácsolt képviselőjének beszédeiben, úgyszólván bármely európai fordítóiskola szép kiállítású brosúrájában, több száz, az európai fordításról szóló, jószándékú kiadvány bevezetőjében. Nincs ebben semmi új: Európa fordítást jelent, s minél többünk van mindkettőből, annál jobb.

A szóban forgó konferencián fölszólalva tanúságot tettem rossz ízlésemről és még rosszabb modoromról, amikor rámutattam, hogy bár magát a konferenciát kétséget kizáróan Európában tartották, és bár állítólag európai vitáknak nyújtott teret, a használatra elfogadott nyelvek számát kettőre (franciára és angolra) korlátozták. Tolmácsok nem voltak jelen. Ennyit a “l'usage de toutes les langues” tiszteletben tartásáról! A gyakorlatban az európai többnyelvűség egy-egy meghatározott tudományág esetében két nyelvre szorítkozik, és praktikus okokból a kettőt gyakran egyre csökkentik.

Ne értsenek félre: nem dúlt különösebben fel, hogy nem voltak tolmácsok azon a konferencián, hogy szavaim vagy egy tucatnyi nyelvre fordítsák. Csupán ki akartam mutatni, hogy egy helyi nyelvpolitika volt a fordítás gyakorlati alternatívája: a használatos nyelvek kettőre korlátozása, és annak feltételezése, hogy a konferencia résztvevői eléggé ismerik mindkét nyelvet a boldoguláshoz. A magam részéről átkozottul pocsek franciát beszéltem s bíztam abban, hogy a franciák képesek lesznek megérteni, mások az angolt törték kerékbe ugyanezt remélve, és az eszmecsere – annyira, amennyire érdemes volt –, megtörtént, zömmel

az olyan részvevők előzetes kiválogatásának köszönhetően, akik képesek és hajlandók voltak a kétnyelvű kommunikáció viszontagságain átvergődni. Ez valóban gyakorlatias és hatékony megoldásnak bizonyult, nem is szólva arról, hogy a tolmácsolás plusz költségei azt jelentették volna, hogy – más, állami támogatást ugyanúgy nem élvező szegény ördögökkel egyetemben –, nem engedhettem volna meg magamnak a részvételt. A fordítás sokba kerül és gyakran szükségtelen, a nemfordítás olcsó és lehet hatékony. Azonban többről van szó, nem csak hatékonyságról.

Természetesen itt egy kisebbfajta önellentmondás esete forog fenn. Egy fordítástudományi konferencia pontosan az a hely (kellene legyen), ahol csak minimális mennyiségű fordítás szükségeltetik. Sőt mi több, a fordítók és tudományos megfelelőik meghatározhatók úgy, mint olyan emberek csoportja, akiknek a legkisebb mértékben kell fordításhoz folyamodniuk. Általában legalább egy idegen nyelvet beszélnek, s számosat megértenek. A következőképpen ábrázolható ez a helyzet:

ÁBRA

Az ábra nyilvánvalóan vázlatos. Ám ha elég sokszor megismétlem, valaki végül csak odafigyel a mondanivalómra. Középen a F természetesen fordítót jelent, aki két nyelv (vagy akár kultúrát is mondhatunk) alkotta átfedésben, köztes területen, kereszteződésben él és dolgozik. Ilyen átfedés kialakulhat egy adott geopolitikai helyzetben, mint amilyen például a XII. századi Toledó, a zsidó és mozarab kultúra közvetítőedénye; vagy Phárosz szigete, ahol 72 rabbi a feltételezések szerint megalkotta a Septuagintát; a közép-ázsiai térség, ahol 176, ugyancsak legendás szerzetes továbbadta az indiai buddhista szútrákat Kínának; vagy akár Brüsszel, amely ma szállásadója a világ valaha létezett legnagyobb fordítóirodájának. Az ilyen átfedéseknek – akár van alattuk talaj, akár nincs –, köszönhetően tudnak a fordítók fordítani. És ugyanezen keresztezések miatt, legalábbis ami a nyelvi kompetenciát illeti, ezek az emberek jól elvannak fordítás nélkül. Nevezzük ezt az átfedést “interlingvális avagy többnyelvű tér”-nek (“interkulturális”-nak, amennyiben kultúrákról esik szó), ragaszkodva ahhoz, hogy az “inter” előtag megosztott teret jelent, semmiképp sem valamiféle egyik oldalról a másikra történő mozgást (abban az esetben az előtag “transz-” lenne). Az egymást metsző körök így hát a szemüveg lencségei, melyen keresztül a fordításra nézek, és a fordító többnyelvű helye és szerepe olyan nyilvánvaló, mint az, hogy van orrom. Ám nem mindenki látja a saját orrát, ezért tartom föl ezt a tükröt.

Két általános kijelentést akarok tenni erről a vázlatról:

Először is, a fordításról szóló diskurzus tagadja ezt a modellt. Pontosabban az, ami a fordítást fordítássá teszi (az általánosan elfogadott feltevés, mely szerint A B-ként lefordítható) kihagyja, vagy átugorja a lehetséges átfedéseket, kezdettől fogva azt vélelmezve, hogy A és B elkülönült nyelveken, szövegekben, szavakban, kultúrákban, akármikben létezik. A fordításról zajló diskurzus, függetlenül a fordítás fajtájától, egy kezdeti elkülönítettséget tételez, határokat húz meg, elleplezi a fordító helyét és szerepét. Ezek a határok észlelhetők a paraszövegekben (utalás két címre, két nyelvre), a fordító lábjegyzeteiben (vonallal elválasztva magától a fordítástól), beékelten idegen szavakban [Wörter] (a vonalak rövidebbek és függőlegesek, ám mindazonáltal ugyanúgy elválasztanak), a tolmácskabinokban (a bemenő és kimenő forgalomnak nem szükségszerűen kell találkoznia), hogy ne is említsem a körülbelül száz elméleti modellt, amelyek rengeteget foglalkoznak A-val és B-vel, de ritkán

ejtének szót egy többnyelvű F-ről. Ami pedig a többnyelvű tér tényleges elleplezését illeti, tegyük föl a kérdést, miért nem használhatják önmagukat értve a fordítók az “Én”-t amikor fordítanak, ugyanis minden “Én”, amit kiejtenek, automatikusan másra, máshová, a nyelvi határ másik oldalára vonatkozik, egy olyan felosztásra, amely a fordításban létezik, ám jóformán sehol másutt. Nem érdekel, hány fantáziadús elméletet lehet citálni a fordítás, úgymint hibrid, a különbözőségeket terjesztő s ilyképp a rendet felforgató-bomlasztó eszköz, az egység és megértés ösvénye, a “mindent a népnek” elve védelmében. Maga a fordítás hozza létre a nyelvi határokat, amelyeket aztán állítása szerint átlép; elválaszt, és ezzel az elkülönítéssel elfeledteti velünk az interlingvális orrot az arcunk közepén. Vagy mondhatnám úgyis, orrot mutat.

Másodsorban, a fenti modell többre vonatkozik, nem csupán fordítástudományi konferenciákra. Szinte bármely Európában megtartott természettudományi konferencia, s egyre inkább így van a bölcsészettudományokkal foglalkozók esetében is, helyhez kötött nyelvpolitikát fog alkalmazni, azaz a nyelvhasználatot egy vagy két nyelvre korlátozza. Ahol a választás két nyelvre esik (mondjuk az angolra és a helybéli nyelvre) nem kizárt, hogy keményen dolgozó tolmácsokat fizetnek meg, akik kilépve kabinjukból gyakorta elcsodálkoznak, és némelykor meg is döbbennek látva, hogy a konferencia résztvevői meglehetősen könnyen beszélgetnek egymással tört angolsággal vagy egyéb konyhanyelveken. Még általánosabban fogalmazva, a fordító többnyelvű pozíciója egyre inkább azonosnak mondható akárkiével, aki a nemzetközi kapcsolatok részese, ilyenek a diplomata, tárgyaló felek, utazók, egyetemi oktatók, tanárok, újságírók, tudósok, mindenféle felfedezők és kereskedők, osztályon felüli prostituáltak, élvonalbeli labdarúgók, politikusok. Noha nem szükségszerűen a nemzetközi béke és közeledés harcosai, ezek az emberek mindinkább nyelvek között mozogva dolgoznak. A kultúraközvetítők listája akár még kétesebb figurákat is tartalmazhat: kémeket, fegyver- és kábítószerüzéreket, gátlástalan turistacsalogatókat, környezetszennyezési szakértőket, politikai felkelőket, egyeduralomra törő gyarmatosítókat és megszálló hadseregeket. Ugyanakkor az is igaz, hogy ezek azok az emberek, akik némelykor munkalehetőséget teremtenek a fordítóknak. Ám csupán azért teszik, mert formálisan ugyanabban az többnyelvű helyzetben vannak, mint a fordítók, s ezért, ha úgy szottyán kedvük, jól megvannak fordítás nélkül. A fordító paradoxona többeket érint, nem csak a fordítókat.

Hadd folytassam tovább röviden ezt a gondolatmenetet! Mikor igénylik valóban a fordítást ezek az többnyelvű személyek? Mikor nincs rá szükségük? Egy racionális, kiadás-bevétel elemzésen alapuló válasz a mindenkori időtényezőt veszi elsődlegesen figyelembe. Ha a kapcsolat rövidtávú, például egy egyszeri külföldi út vagy egy átmeneti gond megoldását célzó nemzetközi tárgyalás, akkor nyilvánvalóan kifizetődőbb fordítókat alkalmazni, mint az összes érdekelt felet rávenni arra, hogy megtanuljanak annyit a szóban forgó nyelven, hogy önmaguk fordítói lehessenek. Ha azonban a viszony hosszútávú, például egy megalapozott kereskedelmi kapcsolat vagy ismétlődő, a foglalkozás részét képező összeköttetés, akkor egyszerűen olcsóbb megtanulni a nyelvet, mint megfizetni a fordítókat. A szükségletet alapjában véve az időtényező határozza meg. Így az ember föl kell tegye a kérdést, hogy vajon “a jelenleg kialakulóban lévő Európai Unió” rövid- vagy hosszútávú vállalkozás-e. Érdemes rákérdezni, vajon az EU léte növeli vagy csökkenti a többnyelvű terek számát. Akár arra is rákérdezhetünk, nem lehetséges-e, hogy a jelenlegi horribilis fordítási költségek valójában megakadályozzák, hogy az EU valaha is ténylegesen időtálló intézménnyé váljék. Coulmas becslése szerint a 12 tagú Európai Közösség adminisztratív kiadásainak hozzávetőlegesen negyven százalékát emésztette föl a közösségi nyelvpolitika; az ember

önkéntelenül is megborzong, ha kiszámolja a növekvő EU minden egyes új hivatalos nyelvvel elméletileg együttjáró plusz százalékokat.

Ilyen kérdések feltevése túlvezet minket a fordításról folyó diskurzusban föllelhető logikán. Ha valaki hinni akar a fordításban, az embereknek, akik fenntartják és így megélnék belőle, akkor a fordítás mindörökké szükséges, s ezzel a történetnek vége. De ha az ember a többnyelvű tér szem előtt tartásából indul ki, az egyetlen igazi kérdés, hogyan juthattunk el egyáltalán odáig, hogy ennyire mélyen hiszünk a fordításban. Hogyan jutottunk el az eszményi “usage de toutes les langues”-ig és a hozzákapcsolódó tündérmesei elméletekig?

Több oka is van:

Először is, széles szakadék tátong a hivatalos diskurzus és a mindennapok valósága között. Annak ellenére, hogy állítása szerint a fordításokon keresztül tiszteletben tarja a többnyelvűséget, az Európai Bizottság a gyakorlatban az úgynevezett “valós igények elvét” alkalmazza, ami alapjában véve vagy egy *lingua franca* használatát jelenti, vagy a passzív nyelvtudás kihasználását – amikor csak lehetséges, mint például a fentebb említett francia-angol konferencia esetében. Az irányzat az, hogy minél szakosítottabb a találkozó, annál kevésbé valószínű tolmácsok jelenléte. Így hát a fordításról zajló hivatalos diskurzust nagyrészt külső fogyasztásra termelik, a sokaság és az egyetemi oktatók boldogítására.

Másodszor, mivel a hivatalos diskurzus létezik, sok fordítás pusztán szimbolikus céllal jön létre. Vegyük például a birtokomban lévő pénzügyi szakértői értekezlet jegyzőkönyvét, ahol a résztvevők az európai társasági nyilvántartás foganatosítását vitatták meg. A találkozó három hónappal ezelőtt zajlott le, angol nyelven. A jegyzőkönyvben fellelhető különféle egzotikus tükörszavak és variánsok azt sugallják, hogy a szakértők egy nagyon nem-angol közvetítő nyelvet használtak, hogy megértsék egymást. És mégis, három hónappal később, a jegyzőkönyvet le kell fordítani franciára, noha nyilvánvalóan minden egyes potenciális olvasó rendelkezik passzív angol nyelvtudással. Ha az efféle fordítás szükséges, akkor az oka nem annyira gazdasági, mint inkább politikai: a franciák így legalább kijelenthetik, hogy nyelvük még bír némi fontossággal ezen a sajátos területen.

Harmadsorban, létezik egy bizonyos cinikus érdek a hivatalos diskurzus és jelképes fordításai fenntartásában. Néhányan például nyíltan védelmükbe veszik a szükségtelen fordításokat azon az alapon, hogy ezek legalább munkalehetőséget biztosítanak a fordítóknak. Azonban akármennyire is nemes és szükséges politikai célkitűzés a munkahelyteremtés, kevés komoly szakember szeretné életcélját pusztán alkalmaztatása megőrzéseként felfogni. Szerintem sokkal jobb lenne olyan jövőt elképzelni, ahol a kultúrák közvetítők szerepköre többet ölel föl a pusztá fordításnál.

Negyedszer, az egyetemeken meghonosodott fordítástudomány – amely intézményesen a fordítóképző iskolák tömeges elterjedésén alapul – nagyobb része azzal, hogy vagy nyelvészeti szempontból vizsgálja a szövegeket, vagy sokkal inkább a rendszereket, s nem a fordítókat veszi figyelembe, kizárja az többnyelvű teret kutatásaiból. Így megmarad a fordítás mint olyan hű tükörképének, miközben alattomban kizárja a nemfordítás különböző kommunikációs lehetőségeit, nevezetesen a nyelvtanulás számtalan módját és szintjét. Az ‘interlanguage’ fogalma, amely forradalmasította a nyelvelsajátítás elméletét, a fordításelméletben alig több alkalmi metaforánál.

Ötödször, ha az ember figyelmesen megvizsgálja a fordítóképző kurzusok kifejlődését, azonnal szembeötlik egy kulcsfontosságú pillanat az ötvenes években, amikor francia javaslatra lefektetik az európai egység alapjait és a francia diplomácia jelentősebb szerepre tör a világ színpadán. A Fordítók Nemzetközi Szövetségének (Fédération Internationale des Traducteurs) 1953-as, párizsi megalakulását követően 1957-ben létre hozták a két legfőbb francia fordítóképző intézményt Párizsban. Nem írható teljes mértékben a véletlen számlájára, hogy a francia nyelv uralkodott az első nemzetközi intézményközi hálózatban, a Egyetemi Fordító- és Tolmácsképző Intézetek Nemzetközi Szervezetében (CIUTI), amely nem hivatalosan 1960-tól kezdve működik, és hosszú ideje összehozza azokat a független iskolákat, amelyek szinte kizárólag fordítással foglalkoznak (szemben a nyelvoktatással) és a konferenciatolmácsok képzésére összpontosítanak. Állítom, hogy azóta az európai fordítóképzés erőteljesen elutasítja a nemfordítást, s középpontba helyezi a láthatatlan konferenciatolmács alakját, aki varázslatosan azonnali, nyelveket áthidaló kommunikációt nyújt egy olyan Európának, amely hajlamos ilyen szolgáltatások megfizetésére. Tekintettel az angolra, a francia politikai intézmények, s újabban a németek, igenis készen állnak arra, hogy kifizessék nyelvi státuszuk fenntartásának magas költségeit. Ezért hát fordításkeresőink sokkal inkább nemzeti, semmint emberi szükséglet. Ezért létezhetnek olyan sajátos jellegzetességek is, mint a közösségi tolmácsolás (*community interpreting*) hiánya vagy háttérbeszorulása a fordítóképzésben, pedig ez az a forma, ahol a fordítók nagyon is jelen vannak, a nyelvek sosem választódnak el teljesen, és az igény fájdalmasan emberi, nem csupán szimbolikus.

Hatodszorban, az ötvenes évek óta európai értelmiségiek teljes korosztályai hajlandók követni, vagy magukévá tenni ezt az eredetileg francia diskurzust, átalakítva a francia nyelv védelmét minden egyes nemzeti nyelv védelmévé (csak halkán teszem hozzá, lám, milyen pechesek az elhagyatott, államtalán nyelvek). Ők azok, akiket Hobsbawm “vizsgát tett osztályoknak” nevez: azok a társadalmi csoportok, amelyek nyelveket tanulva jutnak előre, nem örökség vagy anyagi javak termelése útján, azok az emberek, akik intézményesítették a nemzeti nyelv eszméjét. Hé, ezek mi vagyunk, te meg én! Érdeklünkben áll a nemzeti nyelvek, állami nyelvek terjesztése és védelme, olyan nyelveké, amiket a kormányok le akarnak fordítani s így kénytelenek állásokat teremteni e célra. Még inkább így van ez Közép- és Kelet-Európában, ahol a nemzet kategóriáját kitaró makacssággal megőrizte a megvalósult szocializmus kultúrpolitikája s még mindig manipulációs eszköz, hívják csak felszabadításnak. Ki ne akarná megvédelmezni nemzeti nyelvét? Több munkát jelent nekünk és diákjainknak! Több társadalmi elismertséget! Bárcsak lenne olyan hallgatóság vagy olvasóközönség, aminek tényleg nagy szüksége van ránk. Bárcsak ne köteleznénk kritikusabb szellemeink egy részét láthatatlan másolási-újratermelési feladatok végzésére, mintha nem lennének fontosabb teendők.

Hetedszer és utoljára, a nagyrészt illuzórikus diskurzus fenntartása a fordítás szükségességét illetően mostanság lép abba a fázisba, amikor az intézményes célok némiképp talajukat veszítik készpénz hiányában. Addig, amíg a politikai eszmék szilárdan kitartanak, a fordítás szabadon dagonyázhat az európai szubvenciók fertőjében, mint örökös *exception culturelle*. De amikor a közgazdászok elkezdnek számolni, és a valós szükségletek bevarrják az addig oly mélynek tűnő zsebeket, a fordítás hívői csak az aggódó lelkiismeretet játszhatják tovább, újra és újra hangoztatva a többnyelvűség eszményét, amíg valaki nem fizet nekik, hogy már végre hallgassanak el. Alapvetően, ez a “usage de toutes les langues” alig valamivel jobb, mint dotációk kétségbeesett követelése.

Semmi bajom az eszményekkel. Csak nem bírom, hogy a fordításról folyó hivatalos diskurzusok tele vannak üres ideálokkal és lehetetlen ígéretekkel, amik gyermeket reményeket keltenek. Legyen szabad hát teljes szerénységgel azt javallanom, hogy bizony jobban tennénk, ha ezen a szent napon beletörödnénk a valóságba, s ennek megfelelően építenénk föl Európánk. Ez konkrétan a fordítás mint korlátozott érdeklődési terület feladását, és a fordítóképzés a nyelvtanítás összes formájával való összekapcsolását jelentené, továbbá az emberek fölkészítését egy hosszú távra szóló Európa megalkotására, egy olyan Európára, amely a többnyelvű tér mérhetetlenül megnövekedett hálózataira alapulva működne. Még konkrétan annak a hallgatólagos feltételezésnek az elfeledését jelentené, hogy a fordítás mindig szükséges.

Az igazi kérdés nem az, *hogyan* fordítsunk, hanem hogy *fordítsunk-e* egyáltalán. Az e kérdésre adható válaszok pedig többet követelnek fordítástudománynál.

Az érveim bizonyosan ellenvetésre találnak. Lássunk néhányat:

Lesznek, akik azt mondják, nem látok tovább az orromnál, hogy csakis a többnyelvű teret veszem figyelembe, hogy érzéketlenül hagy a fordítás szerepe a romantika védelmében és Európa kis nyelveinek fejlődésében. Válasz: Igen, tisztos kritika: védekezzünk és fejlődjünk, ahol csak tudunk, de az Isten szerelmére, ne keverjük össze a nacionalista célokat az interkulturális kommunikáció vagy integráció céljaival; bizony mondom néktek, hogy számos romantikus eszmény megmérettetik és könnyűnek találtatik az interkulturális kommunikáció felől nézést.

Aztán: A fordítási költségek, mondja a saccolás, jelentéktelenek azokhoz az óriási összegekhez viszonyítva, amiket eddig fölösleges háborúkra költöttünk, ebből következően akár meg is finanszírozhatunk minden egyes fordítást, ami elénk kerül, hiszen azt a pénzt úgyszólván kidobjuk az ablakon. Válasz: Az egyetlen jó dolog a fölösleges háborúkat illetően az, hogy rendszerint rövid ideig tartanak, míg a fölösleges fordítások, mint minden nélkülözhető kulturális kiadás, hosszútávú irányvonalakra építenek, amiknek sosem lesz vége. Továbbá, a katonák fölálldozzák életüket, mert szinte semmi másra nem képezték ki őket (ennélfogva nemességük, mondta Ruskin), míg a fordítók, megfelelően képezve, rengeteg más dologra is képesek lennének. Az egyik szakma szűklátókörűsége nem igazolja egy másikét.

Következő: A demokratikus részvétel, mondják a jó politikusok, megköveteli, hogy minden állampolgár hozzáférhessen információkhoz az anyanyelvén. Válasz: Valóban így helyes, minden törvény és jogszabály, amelynek érvényessége kiterjed az emberekre, hozzáférhető kell legyen számukra; s ha igénylik, ezeket bizony le kell fordítani. Ám törvények és jogszabályok nem burjánznak gyomnövényként, a megkívánt fordítás nem feltétlenül kell kiterjedjen minden egyes bizottsági ülésre, vitaindító cikkekre, felmérésre és konferenciára, amik ezeket a törvényeket és jogszabályokat előállítják. Nem véletlen, hogy Európa jogalkotói, teljes információvértékben, mindinkább a többnyelvű térben dolgoznak.

Talán kissé komolyabban: A nyelvek keveredése, mondják a millenáriusok, vagy egy szürke, korlátozott erőforrású nemnyelvhez, vagy egyetlen birodalmi nyelv – napjaink angolja – egyeduralmához fog vezetni. Válasz: A képesség, hogy két vagy több nyelvet beszéljünk és megértsünk, minden bizonnyal a kulturális gazdagság forrása, amely utat nyit a kreatív játék és találékonyság felé, magától értetődően túllépve azon, amit Barthes az egynyelvű nyelvtan fasizmusának nevezett. Ami az imperializmust illeti, bevallom, sajnálom a középkori latin eltűnését, ami éppoly kevésbé függött a római birodalomtól, mint az európai angol függ

Hollywoodtól, és, legalábbis úgy tűnik, nem irtott ki túl sok anyanyelvet. Ennél is fontosabb, hogy egyetlen *lingua franca* sem egyetemes; nem járja át a konyhánk és a hálószobánk, a szívünk és lelkünk, mivel az interkulturális kommunikáció pont olyan szűk és szakosított, mint számtalan más terület. A nyelvek keveredése csupán annyit jelent, hogy egyetlen nyelv sem lehet igazán egyetemes, és ez önmagában véve még nem szükségszerűen veszedelmes.

Végül: Irodalmi és filozófiai szövegek, mondja egy sor Schleiermacher, megkövetelik a nyelv gazdag bonyolultságának kitűnő ismeretét; ezeket muszáj lefordítani, mégpedig teljességükben és hűségesen, hogy a páratlan érték mindenki számára elérhető legyen, egy olyan kultúra, mely nem ülteti át saját nyelvére a nagyszerű külföldi szövegeket, bezárja önmagát és alacsonyabb életminőséget nyújt tagjainak, legalábbis úgy mondják. Válasz: Imígyen tettetik a vizsgákat könnyedén letevő osztályok, hogy kizárólagos hozzáférésük van az univerzális értékekhez. A nagyszerű szövegeket a nemzeti büszkeség tárgyaként manipulálják. Azt fürkészik, hogyan vonhatnák ellenőrzésük alá a tőlük függők tudását és nyelvhasználatát, dotált fordításokat állítanak elő, hogy az egynyelvű befogadó végül rászoruljon a fordításra. Amikor egy külhoni alkotás vagy kultúra megismerését kezdeményezik, vagy akárcsak spontán, egyéni kíváncsisággal felmerül, feltétlenül fordítsunk, s fordítsunk oly óvatosan, amennyire csak tőlünk telik. Ha azonban fölmerül egy hosszútávú kapcsolat lehetősége egy másik nyelvvel, akkor tanítsuk meg azt a nyelvet, vagy küldjük oda diákjainkat és gyermekeinket, hogy az ő életminőségük magában foglalja a képességet, hogy nekivágjanak és fölfedezzék az értékeket önmaguk számára.

Összefoglalásul, ha valóban a nemzetet meghaladó egységet akarnánk, vezessük be az embereket a többnyelvű térbe; használjunk kezdetben fordítást, ha és amikor szükséges. De ne tegyünk úgy, mintha Európát örökre a fordítástól való függőségre ítélnénk. És ne higgyük, hogy a "l'usage de toutes les langues", bizony még a magyar esetében sem, olyan ígéret, amit a fordítás be tud váltani vagy elvárható lenne tőle.